

Thema

Van Bruggen tussen dogma en exegeze

H.J.C.C.J. Wilschut

In het nummer van oktober besprak ik de nieuwe commentaar van prof. dr. J. van Bruggen: *Romeinen. Christenen tussen stad en synagoge* (CNT derde serie, Kampen 2006). Meer dan wat algemene introducerende opmerkingen kon ik daarbij niet bieden. Vandaar dat ik u beloofde op deze commentaar terug te komen. Om nog eens apart in te gaan op enkele onderdelen, die verband houden met de leer en het belijden van de kerk.

Schriftbewijs

In de boekbespreking kwam al aan de orde dat de brief aan de Romeinen geen ‘kort begrip van de christelijke leer’ is. Paulus schrijft geen beknopt handboek dogmatiek. Hij schrijft een brief aan een concrete gemeente.

Tegelijk komen er heel wat onderdelen van de bijbelse leer in Paulus’ onderwijs aan de orde, die ook nog eens breed uitgemeten worden. Dat maakt dat deze brief toch een soort theologische eenheid is gaan vormen en dient als een presentatie van Paulus’ evangelie aan heel de kerk (p. 12).

Het is dan ook geen wonder dat er aan de brief aan de Romeinen heel wat schriftbewijs ontleend is, om daarmee de leer van de kerk te ondersteunen en aan te tonen. Dat maakt benieuwd naar de manier, waarop prof. Van Bruggen tegen diverse schriftbewijzen aankijkt. Bewijsteksten krijgen pas bewijskracht vanuit een goede en grondige exegeze. Het blijft een gevaar om teksten op de klank af te citeren. Niet altijd is de dogmatiek daaraan ontkomen, ook de gereformeerde dogmatiek niet. Dan kun je de hulp van de exegeet goed gebruiken.

Gelukkig. De exegeet op zijn beurt heeft ook het dogma en de dogmatiek nodig. Prof. Van Bruggen zelf heeft meer dan eens betoogd dat de leer aan de brieven voorafgaat. De apostelen hebben de leer niet bij elkaar geschreven, maar gingen van die leer uit. Die leer lezen wij uit de brieven af. Maar het gaat in feite om een teruglezen. Het gaat er bij het systematiseren - wat in de dogmatiek gebeurt - dus niet om een eigen samenhang aan de schriftgegevens op te dringen. Er is al een systematiek, die je in de dogmatiek in kaart probeert te brengen. Zo gaat de leer ook weer als leeswijzer fungeren, zonder dat de zelfstandigheid van de exegeze daarbij in het gedrang komt. Wel zal de exegeet rekening houden met de ‘analogie van het geloof’: de leer is kritische grensbewaker!

Positief

In de boekbespreking roerde ik al enkele discussiepunten aan, die ik in deze bijdrage verder laat liggen. Een mens moet met de hem geboden ruimte woekeren. Vandaar dat ik mij in dit artikel tot een drietal voorbeelden beperk, waarbij ik wat kritische kanttekeningen wil plaatsen. Dat geeft een wat eenzijdig beeld. Alsof je alleen maar kritiek hebt. Niet dus. Al kun je met prof. Van Bruggen verschillen over de taxatie van het Jodendom in de eerste eeuw, het komt bij hem niet in mindering op het evangelie van de vrije genade, van vrijspraak in de weg van geloof alleen.

In een aparte excurs (p. 256v) gaat prof. Van Bruggen op Romeinen 7 in. U weet wel, dat hoofdstuk waarin Paulus zucht over het conflict dat hij bij zichzelf opmerkt: innerlijk heeft hij vreugde in de wet van God, terwijl hij gelijktijdig oploopt tegen de zondemacht in zijn leven. U vindt in Zondag 44 HC bij de aangevoerde schriftplaatsen dan ook meer dan eens een verwijzing naar Romeinen 7. Het is de nood in het leven van een christen: de bekeerden - de gelovigen - kunnen de wet niet vólbrenge(n). Steeds weer en steeds meer leer je uit de wet je zondige aard kennen.

Alleen, is het wel waar dat het in Romeinen 7 over bekeerden, over christgelovigen gaat? Een andere, sinds de vorige eeuw vaak gevolgde exegese zegt: in Romeinen 7 heeft Paulus het over de tijd voordat hij christen werd. Met alle gevolgen van dien voor het zelfbeeld van de christen. Zo pessimistisch hoef je als kind van God - geleid door de Heilige Geest - nou ook weer niet over jezelf te zijn.

Prof. Van Bruggen komt op voor de klassieke uitleg. Het gaat over een strijd die Paulus ook als christen nog te voeren heeft. Niet voor niets spreekt de apostel over zichzelf (hij is de 'ik' van wie sprake is!) in de tegenwoordige tijd. Bovendien, Romeinen 7:25-26 (in de NBV: vs. 25) is de taal van een christen, die eerst God dankt voor verlossing door Christus en daarna de conclusie trekt over zijn natuurlijke onderworpenheid aan de wet van de zonde.

Wel voegt prof. Van Bruggen een element aan de klassieke exegese toe. De strijd die Paulus als christen voerde, voerde hij ook al voor zijn toewending tot Christus. Alleen nu wordt die strijd gevoerd in het licht van de rechtvaardiging door het geloof en de bijstand van de Geest van Christus. Graag maak ik u op deze uitleg attent. Ik heb zo het vermoeden dat H.F. Kohlbrugge over het door prof. Van Bruggen toegevoegde element een paar hartige opmerkingen gemaakt zou hebben. Voor Kohlbrugge blijft heiliging toch vooral iets van 'in Christus'; ook als christen blijf je 'vleselijk'. Maar over de hoofdlijn zou hij zich verheugd hebben. Wij blijven klein denken van onszelf. We zullen groot denken van God!

Romeinen 5:1

In de NBV luidt Romeinen 5:1 aldus: 'Wij zijn dus als rechtvaardigen aangenomen op grond van ons geloof.' Die weergave wijkt af van wat we gewend waren in de Statenvertaling en de NV van 1951: wij zijn gerechtvaardigd *uit* of *door* het geloof. We worden niet vrijgesproken op basis van ons geloof, maar om Christus' wil in de weg van het geloof (zie antw. 61 HC en art. 24 NGB).

Op zichzelf genomen denkt prof. Van Bruggen daar niet anders over. Toch neemt hij de weergave van de NBV voor zijn rekening. Lees je 'op grond van ons geloof' als een dogmatische formulering, waarbij het geloof grond of oorzaak van het behoud zou zijn, dan overvraag je zowel de vertaling als de tekst. Het geheel van Romeinen 5:1-2 maakt duidelijk dat alleen Gods genade het fundament van het behoud is. 'Bovendien is "geloof" geen wérk, zodat "op grond van" in combinatie met dit woord niet wijst op de *oorzaak* van de rechtvaardiging maar op het *middel* ervan' (p. 74).

Materieel is er geen verschil van mening over de aard van het geloof als middel. Maar voor de rest vind ik prof. Van Bruggens argumentatie weinig overtuigend. Wanneer je bedoelt 'door middel van het geloof', waarom vertaal je dan ook niet zo? 'Op grond van' wekt op z'n minst misverstand. Je hebt een nadere toelichting nodig om je goede bedoeling duidelijk te maken. Zoals het ook heel wat woorden kost om een voor de hand liggend misverstand te voorkomen.

Waarom dan niet simpelweg ‘door’ of ‘uit’ het geloof? Op dit punt blijf ik de NBV hoogst ongelukkig vinden, ook na de verdediging ervan door prof. Van Bruggen.

Romeinen 5:12v

In de leer over de erfzonde speelt Romeinen 5 een voorname rol. Het is zeker niet de enige schriftplaats waarop deze leer steunt. Denkt u bijvoorbeeld aan Psalm 51. Tegelijk moet gezegd worden dat Romeinen 5 voor de leer over de erfzonde van centraal belang is.

In de leer van de erfzonde onderscheiden we twee elementen:

- Adams schuld is ook mijn schuld (erfschuld)
- Adams onmacht om het goede te doen zet zich in mij voort (erfsmet)

Van belang is hier de volgorde. Vooropgaat de schuld in Adam. Daaruit vloeit de onmacht voort. Maar die onmacht is schuld voor God. Wij hebben met Adam mee gezondigd. Dus zijn wij zelf verantwoordelijk voor onze natuurlijke onmacht en onwil om voor God te leven. Draai je dus de volgorde schuld en smet om, dan ben je niet langer verantwoordelijk. Dan ben je eigenlijk alleen maar zielig. Wat dat betreft kan de term erf-zonde verwarrend werken. Alsof het gaat om een besmettelijke ziekte, die je overkomt zonder dat je er verantwoordelijkheid voor draagt.

Wij hebben met Adam mee gezondigd. ‘Door één mens is de zonde in de wereld gekomen en door de zonde de dood, en zo is de dood voor ieder mens gekomen, want ieder heeft gezondigd’ (Rom. 5:12).

In de Statenvertaling luidde het slot van Romeinen 5:12: ‘... in welken allen gezondigd hebben.’ Taalkundig stuit deze vertaling op bezwaren. Beter is de vertaling ‘omdat’ of ‘voor zover’. Inhoudelijk wordt het verhaal er niet anders van. Aardig is de manier waarop de kanttekenaren dat onder woorden hebben gebracht. Het biedt tevens een goede samenvatting van de klassieke uitleg van Romeinen 5:

‘In dewelken. Namelijk enen mens, gelijk dit Griekse woord epi voor in, ook elders wordt genomen, Mark. 2:4; Hebr. 9:17, enz., en dit woord in van Paulus ook over deze zaak gebruikt wordt; 1 Cor. 15:22. Of, voorzoveel, of omdat zij allen gezondigd hebben; en dat brengt ook noodzakelijk denzelfden zin mede, want alle mensen die sterven, hebben in zichzelf geen dadelijke zonden begaan, gelijk blijkt in de onmondige kinderen, van wie velen sterven in hunne onmondigheid, en derhalve moeten gezondigd hebben in dezen éénen mens, in wiens lenden zij waren; gelijk Levi gezegd wordt tienden gegeven te hebben, zijnde in de lenden van Abraham; Hebr. 7:9. Zie hiervan breder verklaring in de volgende verzen, en Job 14:4; Ps. 51:7; Joh. 3:5,6; Ef. 2:3, enz.’

In zijn commentaar op Romeinen zegt prof. Van Bruggen, dat met het ‘omdat allen gezondigd hebben’ in Romeinen 5:12 nog niets gezegd is over de verbinding tussen Adams zonde en die van zijn nakomelingen. Daarover zou dit vers helemaal geen uitspraken doen. Bovendien betekent het Grieks hier volgens prof. Van Bruggen eigenlijk ‘voor zover als’ (al gaat het vervolgens ‘omdat’ betekenen). Het gaat om een conditie die helemaal vervuld is. Het gaat wel over een zonde die verbonden is met Adam, maar die absoluut niet valt buiten de verantwoordelijkheid van de zondigende personen zelf. ‘De conclusie moet zijn dat 5,12slot in de loop van de dogmageschiedenis ten onrechte is opgevoerd in de discussie rond het

onderwerp erfschuld en alleen op een bepaalde manier kan functioneren in de discussie over het onderwerp erfzonde' (p. 255).

Het punt waar het om draait, is dat prof. Van Bruggen bij het 'voor zover / omdat allen gezondigd hebben' niet denkt aan een in en met Adam mee-zondigen, maar aan dadelijke persoonlijke zonden, gedaan in het spoor van Adam.

Dit doet echter niet helemaal recht aan wat Paulus in Romeinen 5 betoogt. Hij trekt een vergelijking tussen Adam en Christus. Door één mens kwam de zonde in de wereld en met de zonde de dood. Terwijl het in de ene mens Jezus Christus voor allen (die in Hem begrepen zijn) tot vrij spraak is gekomen. Die vrij spraak in Christus is een zaak van toerekening. Dat geldt ook als het gaat om Adam.

Paulus maakt juist verschil tussen de zonde van Adam en de persoonlijke zonden die daarna gedaan werden. Bij die latere zonden was er geen (proef)gebod en geen bedreiging met de dood, zoals bij Adam (vs. 13). Toch ging de dood naar alle mensen door (vs. 14). Omdat ze allemaal gezondigd hadden (vs. 12). Dat kan maar één ding betekenen: dat het bij die zonde eveneens om toegerekende zonde gaat. Adams dood wordt aller dood. Omdat Adams zonde aller zonde was. Zie ook de verzen 15 en 17: de dood heeft geheerst door de overtreding van één mens. De erfelijke dood is het gevolg van erfelijke schuld!

In de uitleg van Romeinen 5:12 speelt de vertaling bij prof. Van Bruggen mede een rol. Volgens prof. Van Bruggen moet de vertaling zijn: 'Daarom: zoals door één mens de zonde in de wereld is gekomen en door de zonde de dood en de dood zo voor ieder mens gekomen is, omdat allen zondigden ...' Het zou gaan om een niet-afgemaakte zin. Paulus komt niet uit bij een conclusie over de algemene *dood* voor alle mensen. Maar hij wil uitweiden over de algemeenheid van de *zonde* (p. 82). Ook al zou de door prof. Van Bruggen voorgestane vertaling de voorkeur moeten hebben, dan nog is niet hard te maken dat het Paulus om een 'algemene zondigheid' begonnen is. Inhoudelijk wordt het verhaal er niet echt anders van, zoals ook blijkt bij H. Baarlink, die op soortgelijke manier als prof. Van Bruggen vertaalt (*Romeinen I. Een praktische bijbelverklaring*, Tekst en Toelichting, Kampen 1987, p. 82v.)

Romeinen 9:11-13

Jakob heb Ik liefgehad, Esau heb Ik gehaat. Deze woorden worden in de Dordtse Leerregels I, 10 betrokken op de persoonlijke uitverkiezing en zaligheid. Daarmee zijn de DL in goed gezelschap. Vanaf Augustinus wordt Romeinen 9:11-13 zo gelezen. In dit opzicht was ook Calvijn een dankbaar leerling van Augustinus.

Een nieuwere - 'heilshistorische' - uitleg legt andere accenten. Het zou niet gaan over de persoonlijke (voor)bestemming tot behoud. Maar om de *plaats* die respectievelijk Ismaël en Esau zouden gaan innemen. Het gaat om de positie van Israël, Ismaël en Edom als volk. Bij deze nieuwere uitleg sluit prof. Van Bruggen zich aan: 'Het gaat hier in de eerste plaats om de plaatstoewijzing in de tijd en om het aanvaarden van die toewijzing of roeping. Er is een plaats voor Ismaël, maar niet de eerste plaats in Gods geschiedenis. Dat geldt ook voor Esau: er is voor hem plaats, maar dan onder zijn jongere broer. In beide gevallen maakt Gods aanwijzing en spreken de dienst uit' (p. 138).

Bij deze uitleg zijn de nodige kanttekeningen te maken. Inderdaad, het gaat over een 'heilshistorisch' onderscheid. Over wie gaat de lijn naar Christus lopen? Maar je kunt je met recht afvragen of Paulus hier een scherpe scheiding maakt tussen dit 'heilshistorisch' onderscheid en de (voor)bestemming tot persoonlijk heil. In Romeinen 9 gaat het betoog

vloeiend verder over Gods vrije barmhartigheid, die uitloopt op delen in zijn majesteit en over Gods bestemming tot verderf en ondergang.

Hier zou ik graag willen doorpraten over de uitleg van Romeinen 9:14v. Als het gaat over toorn, verharding, verderf, wijst prof. Van Bruggen steeds op het voorafgaande verzet van de mens. Dat roept vraagtekens op. Verwerping is méér dan Gods reactie op het handelen van de mens. Zeker, daarin is dat weerbarstig handelen van de mens opgenomen. Maar tegelijk is daar het verkiezend - en dus passerend - eeuwig voornemen van God. Het blijft voor het menselijk denken onmogelijk om het één tot het ander te herleiden en te systematiseren. Ik signaleer deze kwestie, omdat binnen de gereformeerde gezindte de verlegenheid met de belijdenis van Dordt op het punt van een verwerpingsbesluit toeneemt en de neiging groeit om verwerping alleen nog maar te zien als reactie van God op het handelen van de mens.

Het verbaast mij dat bij prof. Van Bruggen de uitleg van wijlen ds. J.R. Wiskerke geen inbreng heeft gekregen. Over Romeinen 9 (en andere teksten) schreef J.R. Wiskerke *Volk van Gods roeping. Over Rom. 9:1-9 en Gal. 3:16*, Goes 1966 en *Geroepen volk. Een studie over Rom. 9:10-29*, Goes 1967. Daaraan ging vooraf zijn boek *Volk van Gods keuze*, Goes 1955. Geen van deze titels wordt genoemd in de literatuurlijst van de commentaar van prof. Van Bruggen. Ik ervaar dat als een gemis. Uiteraard, sinds Wiskerke ging het exegetisch debat verder. Tegelijk heeft Wiskerke waardevolle en diepborende bijdragen geleverd voor het verstaan van Romeinen 9, ook de verzen 11-13. Wiskerke overvroeg het citaat uit Maleachi 1 in Romeinen 9 niet. Met zoveel woorden nam hij afstand van wat K. Schilder te berde had gebracht over de eeuwige haat in God. Tegelijk neemt dat voor hem de lijn naar de persoonlijke verkiezing en verwerping niet weg. Het is te breed om hier allemaal weer te geven. Wie er meer over wil lezen, kan terecht in *Geroepen volk*.

Ook H.N. Ridderbos pleitte voor een 'heilshistorische verklaring' van Romeinen 9 (in: *Aan de Romeinen*, CNT tweede serie, Kampen 1977, tweede druk). Wel merkt hij erbij op dat het heilshistorische niet gescheiden is van het persoonlijke: 'Daarom is in de geschiedenis van de exegese, al heeft men het heilshistorische gezichtspunt dikwijls miskend en al te haastig tot het persoonlijke geconcludeerd, toch terecht Rom. 9 telkens weer beschouwd als het hoofdstuk, waarin het over de laatste gronden en zekerheden gaat van het delen in het heil' (p. 229). Zie hierbij ook J. van Genderen en W.H. Velema, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kampen 1992, p. 204/5.

Ten slotte

Over elk van bovengenoemde gedeelten is een artikel apart te vullen. Ik kan hier niet meer dan enkele hoofdlijnen van discussie aangeven. Hopelijk heb ik hiermee in ieder geval een aanzet tot verdere studie en gesprek gegeven. In dat gesprek is prof. Van Bruggen met zijn commentaar een uitdagende gesprekspartner. Wat mij betreft bevredigt de gegeven uitleg van Romeinen 5 en 9 niet echt. Er zit m.i. minder ruis tussen dogma en klassieke exegese dan prof. Van Bruggen het doet voorkomen. Al komt daardoor gelukkig het dogma zelf niet onder druk te staan. Het gesprek kan dan ook zonder krampachtigheid gevoerd worden.